

MIGRACIONES MUDÈJARS I DISPUTES SENYORIALS AL SUD VALENCIÀ A LES DARRERIES DE L'EDAT MITJANA¹

Santiago Ponsoda López de Atalaya

Universitat d'Alacant

RESUM

El descens de la població islàmica al regne de València, des del moment de la conquesta, i la seua importància econòmica van fer que durant el segle XV tant la monarquia com els senyors tractaren de mantenir o atraure als seus territoris a vassalls musulmans. Aquesta lluita per la ma d'obra va provocar nombrosos conflictes entre els interessats. Un fenomen aquest que es va manifestar molt clarament a les terres del sud valencià, on la població musulmana va continuar sent majoritària en moltes localitats.

Paraules clau: Regne de València, segle XV, musulmans, migració, senyors, monarquia, conflictivitat.

ABSTRACT

The fall of the Islamic population in the Valencian Kingdom since the conquest and its economic importance made not only the Crown but also the Nobility try to maintain or attract Muslim vassals to their territories. This fight to get workers caused many conflicts between the interested parties. Such phenomenon became clearly apparent in the South of Valencia, where the population continued being mainly Muslim in many towns.

Keywords: Valencian Kingdom, XV Century, muslims, migration, nobility, monarchy, conflicts.

---

¹ Llicenciat en Història. Becari d'Investigació Predoctoral. Departament d'Història Medieval, Història Moderna i Ciències i Tècniques Historiogràfiques. Facultat de Filosofia i Lletres. Universitat d'Alacant. 03080 Alacant. C.e.: santiago.ponsoda@ua.es.

Des que a mitjans del segle XX els historiadors Piles Ros i Gual Camarena publicaren llurs respectives obres sobre els mudèjars valencians en l'època medieval, els estudis sobre aquesta matèria han conegut un important creixement, el qual s'ha intensificat de forma notable en les darreres dècades². Així els treballs d'autors com Ferrer i Mallol, Meyerson, Guichard, Burns, Hinojosa Montalvo, Ruzafa o Barceló Torres, per citar alguns exemples, són avui dia de consulta obligatòria per a qui vulga, o tinga el propòsit, d'endinsar-se en el coneixement d'un dels grups religiosos que conformaren la societat valenciana medieval³. En aquest sentit no podem deixar de mencionar també la important tasca duta a terme per institucions com el *Centro de Estudios Mudéjares* de Terol o publicacions com *Sharq-Al Andalus*, les quals han contribuït a donar un pas endavant en el coneixement del món mudèjar peninsular i valencià.

Però tot i aquesta feina, i molt altra desenvolupada per altres investigadors no mencionats en aquesta introducció per qüestions obvies d'espai però que de segur que els especialistes en la matèria coneixeran, encara resten aspectes poc tractats o en els que cal aprofundir per a poder reconstruir, en la mida que les limitacions de les fonts ho permetan, els diferents aspectes del món musulmà medieval. Així, és el nostre propòsit l'endinsar-nos en un aspecte com és la mobilitat territorial que va protagonitzar part de la població mudèjar durant les últimes dècades de l'època medieval, i les repercussions que va generar en la relació entre aquesta i els senyors dels dominis territorials del sud del regne de València.

EL DESCENS DEMOGRÀFIC DE LA POBLACIÓ MUDÈJAR A LA BAIXA EDAT MITJANA

És ben conegut que després del pas del migjorn valencià a la cristiandat, el territori que sota sobirania aragonesa s'anomenarà governació d'Oriola, la població mudèjar va romandre en una gran quantitat, tant després de l'annexió castellana a mitjans del segle XIII com de la posterior conquesta aragonesa del

² PILES ROS, L., «La situación de los moros de realengo en la Valencia del siglo XVI» *Estudios de Historia Social de España*, 1, Madrid, 1949, pp. 225-274. GUAL CAMARENA, M., «Mudéjares valencianos. Aportaciones para su estudio», *Saitabi*, núm. 33-34, València, 1949, pp. 165-199.

³ FERRER i MALLOL, M. T., *Els sarraïns de la Corona catalano-aragonesa en el segle XIV. Segregació i discriminació*, Barcelona, 1987; MEYERSON, M. D., *Els musulmans de València en l'època de Ferran i Isabel*, València, 1994; GUICHARD, P., *Al-Andalus frente a la conquista cristiana: los musulmanes de Valencia (Siglos XI-XIII)*, Madrid-València, 2001; BURNS, R. I., *Colonialisme medieval*, València, 1987, del mateix autor *L'Islam sota els croats*, València, 1990; HINOJOSA MONTALVO, J., *Los mudéjares: la voz del islam en la España cristiana*, Terol, 2002; BARCELÓ TORRES, M.C., *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, València, 1984; RUZafa GARCÍA, M., «Los mudéjares valencianos en los umbrales de la modernidad y de la conversión (1470-1530)», *De mudéjares a moriscos: una conversión forzada. VIII Simposio Internacional de mudejarismo*, vol. 1, Terol, 2003, pp. 229-240.

territori⁴. Malgrat això el contingent musulmà d'aquestes contrades va patir des del primer moment el pes del poder cristià al qual havia quedat sotmès i es va trobar immers en el procés de feudalització, pel qual la minoria dirigent es va veure obligada a imposar mesures de control i sujecció de la població dominada⁵. En aquest sentit el senyoriu, entès com a eix organitzatiu i model d'enquadrament de la ma d'obra, esdevindrà fonamental per tal d'assolir el propòsit esmentat⁶.

Tot i la subordinació política en la qual va quedar sotmesa la comunitat islàmica, el fet que va determinar la permanència de bona part d'ella, a les terres que ocupaven abans de la conquesta, van ser les capitulacions i cartes de poblament que des d'un primer moment els va concedir la monarquia. Així la Corona, coneixedora de la capital importància econòmica de la població musulmana, li va fer concessions que van permetre als mudèjars conservar la seua religió, costums i lleis, al temps que els va tractar de fixar al territori. D'aquesta manera trobarem una relació entre ambdós grups que es va fonamentar en la protecció i el respecte per part de l'autoritat pública cristiana envers un contingent islàmic obligat a tributar i a mantenir-se fidel⁷.

Per tant, en un primer moment, la distribució del poblament musulmà en la governació d'Oriola es va mantenir pràcticament a tot el territori. D'aquesta manera trobem importants nuclis mudèjars tant a les comarques del Vinalopó (Elx, Crevillent, vall d'Elda i Novelda) com a les hortes d'Oriola i Alacant, sense oblidar llurs moreries urbanes⁸. Així doncs, aquesta comunitat va ser una part importat del total poblacional d'aquestes contrades, sent en algunes localitats

---

⁴ DEL ESTAL, J. M., *Conquista y anexión de las tierras de Alicante, Elche, Orihuela y Guardamar al Reino de Valencia por Jaime II de Aragón (1296-1308)*. Alacant, 1982, del mateix autor «Conquista y repoblación de Orihuela y Alicante por Alfonso X el Sabio», *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, núm. 33, Alacant, 1981, pp. 69-74; GARRIDO i VALLS, D., *La conquista del sud valencià i Múrcia per Jaume II*. Barcelona, 2002; FERRER i MALLOL, Mª T., *Entre la paz y la guerra. La Corona Catalano-Aragonesa y Castilla en la baja Edad Media*. Barcelona, 2005.

⁵ GUINOT RODRÍGUEZ, E., «El modelo de feudalismo repoblador» en *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss XII-XIX)*, vol. 3, SERRANO MARTÍN, E., i SARASA SÁNCHEZ, E., (Eds.) Saragossa, 1993, p. 514.

⁶ RUZAFÀ GARCÍA, M., «Señores cristianos y campesinos mudéjares en el País Valenciano (siglo XV)» en *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss XII-XIX)*, vol. 3, SERRANO MARTÍN, E., i SARASA SÁNCHEZ, E., (Eds.) Saragossa, 1993, p. 425.

⁷ RUZAFÀ GARCÍA, M., «Las aljamas mudéjares valencianas en la baja Edad Media» en *Saitabi*, núm. 43, València, 1993, p.168.

⁸ FERRER i MALLOL, M.T., *Les aljames sarraïnes de la governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, 1988. En aquesta obra l'autora realitza una anàlisi de totes les localitats poblades per musulmans durant el segle XIV tractant diversos aspectes que van des de l'economia fins als impostos o els assumptes jurisdiccionals i d'organització interna de les aljames.

el contingent majoritari fins l'expulsió dels moriscos al segle XVI⁹. Tanmateix cal assenyalar que des de la conquesta cristiana l'hàbitat del territori va patir modificacions pel que fa a la xarxa d'assentaments mudèjars, ja que moltes alqueries van desaparèixer i es va produir un moviment migratori cap a localitats que comptaven amb una majoria musulmana, mentre que en el cas de les viles, on van esdevenir una minoria front la població cristiana, es van concentrar en moreries¹⁰.

Però cal dir que no només es va produir una alteració pel que fa als assentaments. Així, a partir del segle XIV va tenir lloc una disminució constant de la població musulmana tant per la mortaldat com per l'emigració. Caresties, epidèmies, guerres, abusos de les autoritats, la pressió dels nous pobladors cristians o una forta fiscalitat són algunes de les causes que es troben darrere d'aquests fenòmens. En aquest sentit a la governació oriolana no podem oblidar les migracions produïdes després de l'annexió castellana i la posterior revolta mudèjar sufocada per Jaume I¹¹. Però és en el quatre-cents quan aquest procés s'intensifica sobretot a causa dels enfrontaments entre castellans i aragonesos, els quals van provocar una gran minva poblacional¹². Per aquest motiu a començaments del XIV, i una vegada firmada la pau que va suposar la incorporació de les terres oriolanes a la corona aragonesa, Jaume II, conscient del protagonisme econòmic dels mudèjars, va tractar d'incentivar l'arribada de sarraïns a localitats com Alacant, Elx, Xinorla, Monòver, Salines i Guardamar, on fins i tot pretenia construir una moreria¹³.

Anys després un nou conflicte entre Castella i Aragó, l'anomenada «guerra dels dos Peres» entre 1356 i 1369, va tornar a incidir en la pèrdua de població musulmana en aquestes contrades, les quals van esdevenir un dels principals

⁹ HINOJOSA MONTALVO, J., *Los mudéjares: la voz del islam ...*, p. 42

¹⁰ HINOJOSA MONTALVO, J., «La renta feudal de los mudéjares alicantinos», en *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss XII-XIX)*, vol. 2, SERRANO MARTÍN, E., i SARASA SÁNCHEZ, E., (Eds.) Saragossa, 1993, p. 108.

¹¹ AYALA MARTÍNEZ, C. de, «Jaime I y la sublevación mudéjar-granadina de 1264», en *Homemaje al profesor Juan Torres Fontes*, vol. 1, Múrcia, 1987, pp. 95-107. TORRES FONTES, J., *La reconquista de Murcia en 1266 por Jaime I de Aragón*, Múrcia, 1988.

¹² TORRES FONTES, J., «Los mudéjares murcianos S.XIII» en *Murgetana*, XVII, Múrcia, 1961 p. 57-90.

¹³ FERRER i MALLOL, M. T., *La frontera amb l'islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià*, Barcelona, 1988, pp. 5-6. Sobre la delimitació dels regnes: CABEZUELO PLIEGO, J. V. i BARRIO BARRIO, J. A., «Las consecuencias de la Sentencia Arbitral de Torrellas en la articulación del Reino de Valencia» en *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI & VII Centenari de la Sentència arbitral de Torrellas, 1304-2004: XVIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*. Vol. 2, València, 2005, pp. 2061-2076.

escenaris dels fets bèl·lics¹⁴. Els mudèjars van patir en primera persona les accions d'ambdós bàndols, ja que sovint eren agafats com a captius, al temps que la fugida cap a Granada es va convertir en una opció per a molts altres a causa de la difícil situació en la què es trobaven. El resultat a la fi de l'enfrontament va ser la despoblació de les moreries urbanes d'Alacant i Oriola i d'altres llocs, com les del Vinalopó, que van veure reduïdes de forma considerable la seua població¹⁵. Aquesta tendència de descens del contingent musulmà va continuar durant la guerra que va tornar a enfrontar a Castella i Aragó entre 1429 i 1430. Les terres de la governació es van veure de nou sacsejades pel captiveri i la despoblació de molts dels seus llocs, per la qual cosa Alfons V va haver d'incentivar la repoblació, una vegada més, dels llocs afectats¹⁶.

Per tant els conflictes bèl·lics així com els diversos factors abans esmentats van contribuir al retrocés demogràfic musulmà a les terres del sud valencià. Una tendència aquesta que també es pot apreciar a la resta del regne de València i que ha portat a diversos autors a afirmar de manera general que cap a la fi del segle XV la població mudèjar valenciana estaria al voltant d'un 30% de la total del territori¹⁷. Una realitat que contrastaria amb la dels primers moments de la conquesta on aquest contingent representava la major part dels habitants.

LA MOBILITAT DELS MUDÈJARS VALENCIANS

Hem assenyalat abans que un dels factors que contribuïren al retrocés demogràfic mudèjar va ser l'emigració. Aquesta va tenir diverses direccions durant els segles medievals, ja que legalment els musulmans podien circular lliurement pels territoris de la Corona d'Aragó. Tanmateix en la pràctica van existir restriccions legals que coartaven aquesta llibertat com era l'obligació de viatjar únicament per aquells camins anomenats reials¹⁸.

---

¹⁴ CABEZUELO PLIEGO, J. V., *La guerra de los dos Pedros en las tierras alicantinas*, Alacant, 1991

¹⁵ FERRER i MALLOL, M. T., *La frontera amb l'islam...*, p. 14.

¹⁶ PONSODA LÓPEZ DE ATALAYA, S., «Una guerra en la frontera: el enfrentamiento entre Aragón y Castilla en las tierras de la gobernación de Orihuela (1429-1430)» en *VII Estudios de Frontera. Islam y cristiandad. Siglos XII-XVI. Homenaje a Mª Jesús Viguera Molins*, Alcalá la Real, 2009, pp. 697-711. HINOJOSA MONTALVO, J., «Las fronteras valencianas durante la guerra con Castilla (1429-1430)», en *Saitabi*, XXXVII, València, 1987, pp. 149-157.

¹⁷ BARCELÓ TORRES, M.C., *Minorías islámicas...*, p. 68; HINOJOSA MONTALVO, J., *Los mudéjares: la voz del islam...*, p. 42; MEYERSON, M. D., *Els musulmans de València...*, p. 43.

¹⁸ HINOJOSA MONTALVO, J., «Privilegios reales a mudéjares y judíos» en *Los cimientos del estado en la Edad Media*, BARRIO BARRIO, J. A. (Ed.), Alacant, 2004, pp. 279-307. FERRER i MALLOL, M. T., *Els sarraïns de la Corona catalano-aragonesa...*

Cal dir que en referència a la mobilitat dels sarraïns van existir dues tendències ben diferenciades dins del regne de València, tal com apunta Hinojosa Montalvo¹⁹. Per una banda trobem els estaments del regne, principalment el braç militar, que eren partidaris de restringir els desplaçaments dels mudèjars fora dels seus domicilis. Així la pressió nobiliària va aconseguir que en les Corts de 1403 es produïra un enduriment de la legislació en aquest sentit. Un posicionament aquest que va ser ratificat posteriorment per Alfons V i anys més tard per Ferran II, qui en 1488 va prohibir que els musulmans que tingueren deutes amb el seu senyor pogueren abandonar les terres senyoriales²⁰. Però malgrat aquesta política legislativa, la monarquia mostrava una altra postura ja que autoritzava l'eixida i els viatges dels mudèjars valencians fins i tot fora del regne. Si bé aquests desplaçaments havien de comptar amb el permís del batlle general qui era l'encarregat d'atorgar la llicència necessària per a realitzar la travessia. Un permís que també es va fer imprescindible dins del regne per a poder anar a les terres de la governació oriolana. L'explicació que va justificar dit requisit es trobaria en la proximitat d'aquestes contrades a Granada, la qual cosa augmentava el risc d'una potencial fugida cap al regne granadí²¹. Un realitat aquesta, la de l'emigració il·legal, que es va manifestar de forma constant al llarg dels segles medievals i que va trobar en les contrades oriolanes un espai on les seues circumstàncies la van facilitar²².

A més a més s'ha d'assenyalar que també es va produir un fenomen migratori cap a les terres valencianes, encara que de menys intensitat. Per tant hi ha constància que musulmans originaris del territori granadí es van assentar en localitats de la governació oriolana, tal com ho posa de manifest la presència de famílies que procedents de Granada es traslladen per a establir-se a Redovà, lloc de l'horta d'Oriola, que acabava d'adquirir mossèn Jaume de Santàngel, batlle general de la governació²³.

¹⁹ HINOJOSA MONTALVO, J., «Desplazamientos de mudéjares valencianos entre la gobernación de Orihuela y Granada durante el siglo XV: la ruta legal» en *Aragón en la Edad Media. Homenaje a Carmen Orcástegui Gros*, núm. 14-15, 1, Saragossa, 1999, pp. 744-745.

²⁰ BELENGUER CEBRIÀ, E., *Cortes del reinado de Fernando el Católico*, València, 1972, pp. 5-6.

²¹ Arxiu del Regne de València (A.R.V.), Reial Cancelleria (R. C.), reg. 678, f. 13r-v (1418, novembre, 17. Fraga), FEBRER ROMAGUERA, M., *Lesaljames mudèjars valencianes en el segle XV*, València, 2006, pp. 178 i 179, document 42.

²² A.R.V. R. C., reg. 305, f. 210r-v (1483, juny, 30. Còrdova). Amet Audinet, vassall de Pero Maça, senyor de Novelda, Monòver i Xinorla, va ser agafat com a captiu i retornat al seu senyor després d'haver fugit a Granada sense tenir llicència.

²³ A.R.V. R. C., reg. 148, f. 178r-v (1493, juny, 10. València). En aquest sentit el professor Hinojosa Montalvo ha constatat l'autorització a una família de Vera per a anar a residir a la governació. A. R. V., Batllia reg. 1159, f. 281-282 en HINOJOSA MONTALVO, J., «Mudéjares granadinos en el reino de Valencia a fines del siglo XV (1484-1492)», en *La sociedad medieval andaluza. grupos no privilegiados. III Coloquio de Historia Medieval Andaluza*, Jaén, 1984, p. 129.

Aquest interès per regular els moviments de la població mudèjar respon a la necessitat de les autoritats cristianes, tant de la monarquia com dels senyors, de mantenir els sarraïns en llurs dominis a causa de la baixa densitat poblacional. Un fet aquest que afectava directament a l'economia del regne i en especial a la dels senyors, ja que veien com la perduda de contingent humà, i per tant de contribuents, repercutia negativament en els seus ingressos. Però malgrat aquests intents per subjectar a la població, cal dir que els moviments migratoris es continuaran produint i, fins i tot, es veuran incrementats sobretot durant el segle XV dins del territori de la governació.

Però què és el que empentava als mudèjars a abandonar el seu domicili? Diversos autors que han tractat aquest assumpte coincideixen en afirmar que la principal causa que els movia a mudar de lloc de residència va ser la pressió fiscal²⁴. Un element que es dona a altres territoris on la presència musulmana també és destacada a finals de l'Edat Mitjana, com Múrcia o Aragó²⁵. Però no tots els trasllats de població s'expliquen per aquest únic factor, així entre altres raons trobaríem la transgressió o no compliment de privilegis, els abusos de les autoritats cristianes o les acusacions de delictes no comesos. A més a més, la crònica baixa densitat demogràfica del XV valencià, i en conseqüència la manca de ma d'obra, va possibilitar als mudèjars negociar millors condicions de vida amb els seus senyors sota l'amenaça de mudar de domicili i, fins i tot, anar a altres llocs cercant una situació més favorable²⁶. Cal apuntar, a més, que en altres casos la conflictivitat interna de les pròpies aljames podia estar darrere dels desaveïnament i canvis de residència²⁷.

---

²⁴ GUINOT i RODRÍGUEZ, E., «Los mudéjares de la Valencia medieval: renta y señorío» en *Áreas: Revista de ciencias sociales*, n° 14, (Ejemplar dedicado a moros, mudéjares y moriscos), 1992, Múrcia, p. 34; HINOJOSA MONTALVO, J., «Señorío y fiscalidad mudéjar en el reino de Valencia» en *V Simposio Internacional de mudejarismo*, Terol, 1991, p. 134.

²⁵ En altres territoris també trobem aquesta motivació com la més destacada per a explicar els canvis de residència, veure per a Múrcia: MOLINA MOLINA, A. L., «Minorías étnico-religiosas en el reino de Murcia durante la baja Edad Media» en *Minorías étnico-religiosas na Península Iberica (Periodo Medieval e Moderno). I Encontro Minorias no Mediterrâneo*, LOPES DE BARROS, M. F. i HINOJOSA MONTALVO, J. (Eds.), Lisboa, 2008, pp. 221-222; i per a Aragó: PÉREZ VIÑUALES, P., «Presión fiscal y emigración: algunos ejemplos de aljamas mudéjares aragonesas» en *V Simposio Internacional de mudejarismo*, Terol, 1991, p. 77-79.

²⁶ MEYERSON, M. D., «Un reino de contradicciones: Valencia 1391-1526» en *Revista d'història medieval. Los mudéjares valencianos y peninsulares*, núm. 12, València, 2001-2002, p. 16.

²⁷ FERRER i MALLOL, M. T., «L'alfaquí Mahomat Alhaig i la lluita pel poder a la moreria d'Elx (1448-1457) en *Revista d'història medieval. Los mudéjares valencianos y peninsulares*, núm. 12, València, 2001-2002, pp. 185-240.

ELS MOVIMENTS DE LA POBLACIÓ MUDÈJAR DINS DE LA GOVERNACIÓ D'ORIOLA

Davant del panorama anteriorment exposat hem de destacar que el fenomen migratori a l'interior del regne va tenir com una de les seues principals conseqüències un alt grau de conflictivitat entre els senyors que comptaven amb vassalls mudèjars, dins dels quals hem d'incloure a la mateixa Corona. En aquest sentit, els monarques van trobar en la revitalització o fundació de moreries urbanes en territori de reialenc, una eina amb la què regenerar demogràficament localitats que havien vist caure la seua població, al temps que veien augmentar els seus ingressos al créixer el nombre de contribuents sotmesos al seu control²⁸. Així doncs, al regne de València durant el segle XV assistirem a l'aparició de noves moreries i d'altres que es tractaran de relançar per part de la Corona, com són les d'Alcoi, Castelló, Monfort i Oriola²⁹. Pel que fa a les incloses dins de la governació oriolana, Monfort i Oriola, cal dir que van tenir una evolució ben diferenciada. D'aquesta manera mentre que la primera va aconseguir establir una població mudèjar res menyspreable, la d'Oriola no es va mantenir i va tenir una vida efímera, ja que dues dècades després de ser restaurada es trobava des poblada³⁰.

Aquesta política reial prompte va produir importants conflictes, sobretot a causa del gran atractiu que va generar la moreria de Monfort, la qual gràcies a llur situació geogràfica, pròxima a Granada, es va convertir en base de partida de molts mudèjars que desitjaven passar d'amagades al regne granadí³¹. L'origen

²⁸ Al regne de Múrcia a finals del segle XV la monarquia també va prendre mesures per a fomentar la població de la moreria urbana de la capital, MOLINA MOLINA, A. L., «Minorías étnico-religiosas...», p. 219.

²⁹ GUINOT i RODRIGUEZ, E., *Cartas de poblament medieval valencianes*, València, 1991, per a Oriola document 309, Arxiu Municipal d'Oriola (A.M.O.) Actes capitulars 21, ff. 116r-117v (1431, octubre, 10. Oriola); per a Monfort document 310, A.R.V. R. C. reg. 283, ff. 136v-139r (1459, octubre, 15. Saragossa); per Alcoi, document 311, A.R.V. Batlia, Lletres i privilegis, 1154, ff. 229r-232r (1468, maig, 13. Cervera), sobre la moreria d'Alcoi veure també A.R.V. R. C. reg. 291, ff. 71v-73r (1468, setembre, 21. Saragossa). FEBRER ROMAGUERA, M., *Cartas pueblas de las morerías valencianas y documentación complementaria*, Saragossa, 1991, per a Castelló document 52, A.R.V. R. C. reg. 231, ff. 211r-212r (1429, març, 17. Saragossa).

³⁰ Sobre dites moreries veure: NIETO FERNÁNDEZ, A., «La morería de Orihuela en el siglo XV» en *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, vol. II, València, 1980, pp. 761-771, i BARRIO BARRIO, J. A., «La difícil convivencia entre cristianos y musulmanes en un territorio fronterizo: La gobernación de Orihuela en el siglo XV» en *Sharq al-Andalus*, núm. 13, Terol-Alacant, 1996, pp. 9-26, i del mateix autor «Inmigración, movilidad y poblamiento urbano en un territorio de frontera: la Gobernación de Orihuela a fines del medievo» en *Revista d'Història Medieval*, núm. 10, València, 1999, pp. 227-230.

³¹ HINOJOSA MONTALVO, J., «La renta feudal...», pp. 107.

de les disputes, per tant, cal buscar-lo en el fet que l'atracció de nous veïns no responia a un excés poblacional o a una suposada aflluència de contingents islàmics provinents de fora del regne, sinó que es va exercir sobre els habitants de les aljames pròximes. En aquest sentit, podem observar com les autoritats de Monfort van donar avís al batlle general de la governació de les amenaces que els *senyors de moros* els feien per la gran quantitat de mudèjars que dels seus territoris marxaven a fer-se vassalls de la nova moreria³².

Hem d'assenyalar que els mudèjars comptaven amb la facultat de poder mudar de domicili lliurement dins del regne, encara que havien de complir alguns requisits com era el pagament dels deutes que tingueren amb el seu senyor abans de poder marxar. Però malgrat aquesta possibilitat la realitat va ser ben diferent, ja que els titulars dels senyories es van esforçar per mantenir el control dels seus vassalls i fixar-los al territori. Així les vies per a aconseguir els propòsits que acabem d'esmentar van ser diverses. Una d'elles va ser el dificultar als mudèjars que es marxaven a un altre lloc el poder continuar treballant les terres que tenien llogades en els seus antics domicilis i per les quals no havien de contribuir amb cap altre servei econòmic més enllà que el derivat del seu conreu. També es tractava de retenir vassalls sota el pretext d'haver comés un delictes, que podia estar jutjat o no. Però la fórmula més utilitzada pels senyors van ser les complicacions que aquests van imposar per tal que els mudèjars no pogueren saldar els seus deutes, sent aquest fenomen, el del préstecs i els deutes, un instrument no sols de control sinó també de sujecció a la terra dels vassalls per part dels senyors³³.

Tanmateix la conflictivitat no es va donar únicament entre la noblesa i la monarquia, sinó que es va produir més sovint entre senyors diferents. Un factor aquest que s'inclouria, segons López Rodríguez, dins de les causes que van desencadenar les bandositats que es van produir entre membres de la noblesa valenciana durant els segles medievals al territori valencià³⁴. Aquesta hostilitat senyorial es manifesta clarament a les terres oriolanes a les darreries de l'Edat Mitjana, ja que la mobilitat de la població mudèjar era freqüent entre els petits senyories inclosos dins del terme de la ciutat d'Oriola. En aquest sentit podem assenyalar com el lloc d'Albatera, la titularitat del qual estava en mans de la família Rocafull i que comptava amb una aljama i *alcadi* propi, va exercir una forta atracció sobre els mudèjars nouvinguts als petits senyories que es van crear sota

---

³² A.R.V. R. C. reg. 289, f. 128v-129r (1466, setembre, 18. Prats del Rei)

³³ RUZAFÀ GARCÍA, M., «Señores cristianos y campesinos mudéjares...», pp. 429 i 430.

³⁴ LÓPEZ RODRÍGUEZ, C., *Nobleza y poder político en el reino de Valencia*, València, 2006. Junt a la lluita per la força de treball afegeix dues causes més que motivaren aquestes lluites: els conflictes per l'herència i les jurisdiccions i la defensa de l'honor.

l'abric de l'anomenada jurisdicció alfonsina, com eren Coix i Redovà³⁵. Així en 1494 Joan Royz, senyor de Coix, davant el requeriment que li fan les autoritats oriolanes per a pagar la part de la taxa reial que corresponia als seus vassalls, ja que el senyoriu es trobava dins de la contribució general de la capital, es va negar a respondre per les quantitats que havien de satisfer sis moros empadronats en Coix però que s'havien anat a viure a Albatera, fins que no es resolguera el litigi que tenia amb el senyor d'aquest lloc pels dits mudèjars³⁶. Altre exemple el trobem en pobladors d'origen granadí que van arribar a Redovà per a poblar aquest lloc propietat de Jaume de Santàngel, ja que alguns d'ells mudaren el seu domicili a Albatera, amb el conseqüent plet entre senyors, malgrat els avantatges fiscals que Santàngel va aconseguir del consell oriolà per als qui anaren a habitar al seu lloc, com va ser la concessió per part d'aquest d'una excepció de 20 anys en el pagament de la cisa i el real del mur³⁷.

Aquesta casuística també la trobem a altres indrets de la governació, on la competència per la població mudèjar va afectar als grans senyors de la zona, com per exemple quan el batlle d'Elda, senyoriu del comte de Cocentaina, va reclamar a Pero Maça, senyor de Novelda i Monòver, que posara en llibertat a quatre moros que havia empresonat sota el pretext que havien fugit d'Elda, perquè s'havia demostrat que no era cert³⁸. Altra disputa entre senyors va tenir com a protagonistes al comte de Cocentaina i a Enric de Rocafull, senyor d'Albatera. En aquest cas una família mudèjar, poc després de firmar amb el primer una carta de captiveri a canvi de certa quantitat monetària, va fugir a Albatera on va ser acollida pel Rocafull, el que va provocar que el cas arribara al rei, qui va manar en diverses ocasions que es fera justícia i que la dita família tornara sota la jurisdicció del comte³⁹.

³⁵ Albatera comptava cap a finals del segle XV amb més de 100 cases de mudèjars, A.M.O. Actes capitulars 34, ff. 77v-78r (1491, abril, 21. Oriola). Altres notícies referides a la dita aljama d'Albatera en A.M.O. Actes capitulars 34, f. 73r (1491, març, 6. Oriola). Al respecte dels senyorius alfonsins creats a les darreries del segle XV al terme d'Oriola veure: BERNABE GIL, D.: «Sobre el origen territorial en los señoríos valencianos de colonización alfonsina», en *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (siglos XII-XIX)*, vol. 3, SARASA SÁNCHEZ, E, i SERRANO MARTÍN, E. (eds.), Saragossa, 1993, pp. 123-138, i PONSODA LÓPEZ DE ATALAYA, S., «Movilidad y permanencia en la titularidad de los dominios señoriales de la gobernación de Orihuela a finales de la Edad Media» en *Miscelania Medieval Murciana*, en premsa.

³⁶ A.M.O. Actes capitulars 35, f. 298r (1494, juliol, 16. Oriola).

³⁷ A.R.V. R. C. reg. 148 f. 214r-v(1493, setembre, 4. València); A.R.V. R. C. reg. 137, f. 53r-v (1493, desembre, 14. Saragossa) i sobre l'exempció d'impostos A.M.O. Actes Capitulars 34, f. 92r (1491, maig, 21. Oriola).

³⁸ A.R.V. Protocol notarial 2170, ff. 4r-5v (1489, gener, 4. València) en HINOJOSA MONTALVO, J., *Documentación medieval alicantina en el Archivo del Reino de Valencia*, vol. 1, Alacant, 1986, pp. 217.

³⁹ A.R.V. R. C. reg. 148, ff. 50r-51r (1492, juliol, 28. València); A.R.V. R. C. reg. 131, f. 163r-v (1483, novembre, 24. Vitòria) i A.R.V. R.C. reg. 132, f. 52r-v (1484, abril, 21. Tarassona).

Les fortes resistències senyoriales a permetre la mobilitat dels seus vassalls mudèjars queda palesa en els exemples anteriorment posats. Però cal afegir que existia una restricció encara més dura quan es tractava de dones que volien mudar de domicili, ja que aquestes eren un element clau, per la seua vessant reproductiva, en el manteniment i augment de la població de l'aljama⁴⁰. Aquest és el cas d'una dona mudèjar d'Albatera casada amb un moro de Fortuna que van ser apressats quan el marit pretenia emportar-se-la d'amagades cap al regne de Múrcia⁴¹.

Podem observar per tant, com Albatera va exercir una atracció sobre els mudèjars dels senyorius més propers. Potser la raó caldria buscar-la en el fet que els nouvinguts a Coix o Redovà van trobar en el senyoriu dels Rocafull una comunitat musulmana, més o menys amplia, on els costums, lleis i altres aspectes de la vida islàmica es van mantenir des de temps de la conquesta. És a dir, es tractaria d'una col·lectivitat consolidada, la qual cosa unida, probablement, a una certa permissibilitat senyorial respecte a les seues manifestacions culturals, i a la defensa que el senyor feia dels seus vassalls front el consell oriolà feia que les condicions de vida foren més atractives que la dels nous llocs als quals arribaven⁴².

Dins d'aquest context de mobilitat mudèjar i de confrontació entre els senyors de vassalls a finals de l'Edat Mitja, hem de destacar un cas, el d'Elx i Crevillent. A mitjans del segle XV aquest senyoriu va assistir a un procés important de desaveïnament que va donar lloc a forts enfrontaments amb diferents nobles de la governació. En aquest sentit tant Ferrer i Mallol com Salicrú i Lluch han analitzat les causes que portaren a un bon nombre de mudèjars a canviar llur domicili fora d'aquest senyoriu⁴³.

Per una banda, en l'article de Salicrú i Lluch els musulmans desaveïnats en 1449 es dirigeixen cap a Oriola i altres llocs del seu terme. Així els testimonis dels propis mudèjars posen de manifest els problemes fiscals i econòmics pels quals travessaven. Unes dificultats causades no únicament per les exigències senyoriales sinó també pels tributs o *alfardes* que els imposava el seu propi *alfaquí*. Tanmateix aquests no són els únics motius que desencadenen aquestes emigracions, sinó que junt a aquests elements hi trobem altres que posen de manifest

---

⁴⁰ FERRER i MALLOL, M. T., *Els sarraïns de la Corona catalano-aragonesa...*, pp. 120.

⁴¹ A.M.O. Actes capitulars 35, f. 57r (1493, juny, 21. Oriola)

⁴² Enric de Rocafull es va negar a que els seus vassalls mudèjars pagaren la quantitat que els exigia el consell d'Oriola del tribut de murs i valls que segons aquest els corresponia abonar. A.M.O. Actes capitulars 34, f. 86r-v (1491, maig, 4. Oriola).

⁴³ FERRER i MALLOL, M. T., «L'alfaquí Mahomat Alhaig...» i SALICRÚ i LLUCH, R., «Sarraïns desaveïnats d'Elx a mitjan segle XV (1449) segons llur propi testimoni: dificultats econòmiques i conflictivitat interna de la moreria» en *Sharq al-Andalus*, n° 12, Terol-Alacant, 1995, pp. 23-66.

per una banda l'existència d'abusos judicials, ja que els mudèjars denunciaven que no s'aplica justícia segons la *sunna* i la *xara*, i per altra la presència de conflictes latents dins de la mateixa *aljama*⁴⁴.

Aquest últim factor ha sigut tractat en profunditat per Ferrer i Mallol, qui ens ha donat a conèixer l'existència de dos bàndols enfrontats per a aconseguir el control de la moreria il·licitana, un encapçalat pel *cadi* Alí Abençot i l'altre per l'*alfaquí* Mahomat Alhaig. Aquest conflicte va provocar que alguns dels que resultaren derrotats optaren per abandonar Elx i mudar-se a Elda i Asp, que pertanyien al comte de Cocentaina, el que va causar fortes tensions entre aquest i la ciutat de Barcelona, que llavors ostentava el domini sobre Elx i Crevillent⁴⁵.

Però poc temps després, en 1473, es va produir un nou moviment migratori d'un contingent de mudèjars procedents d'Elx, que en aquesta època es trobava sota la senyoria de la princesa Isabel, muller del futur Ferran II, cap al lloc de Coix, situat al terme d'Oriola i propietat del cavaller Joan Royz⁴⁶. La motivació d'aquest canvi de domicili és de caràcter fiscal, ja que, segons afirmen les fonts, el procurador d'Elx i Crevillent va imposar sobre els moros d'aquestes localitats més drets que els que estaven acostumats a pagar a la senyoria⁴⁷. Aquest trasllat va provocar un conflicte entre els oficials il·licitans i la ciutat d'Oriola que va eixir en defensa de Joan Royz, qui en un primer moment es va oferir a pagar les despeses del plet que es va generar⁴⁸. Així doncs, el desencadenant d'aquest contenciós va ser l'empresonament per part de les autoritats d'Elx de certs moros d'origen il·licità, però aveïnats a Coix feia més d'un any, durant una de les visites que feien a la dita vila per a ocupar-se dels seus negocis i de les terres que tenien llogades. Poc després d'açò, Gaspar Fabra, procurador i batlle d'Elx i Crevillent, va jutjar els dits mudèjars al·legant que s'havien marxat de forma indeguda, al temps que va incoar un procés d'absència contra els que es trobaven encara a Coix⁴⁹.

Front aquesta situació Oriola va protestar davant Gaspar Fabra adduint que dits mudèjars havien mudat de residència seguint correctament el procés establert. D'aquesta manera dits musulmans primer de tot es van aveïnar públicament a Oriola, per a posteriorment tornar a Elx on ho van manifestar a les autoritats, tant cristianes com de l'*aljama*, i van saldar els deutes que hi tenien

⁴⁴ SALICRU i LLUCH, R., Op. Cit. pp. 28-32.

⁴⁵ FERRER i MALLOL, «L'alfaquí Mahomat Alhaig...» pp. 198-232.

⁴⁶ A aquest assumpte fa referència HINOJOSA MONTALVO, J., a *La moreria de Elche en la Edad Media*, Terol, 1994, p. 39.

⁴⁷ A.M.O. Actes Capitulars 32, f. 67r (1474, octubre, 1. Oriola).

⁴⁸ A.M.O. Actes Capitulars 32, f. 62v (1474, setembre, 21. Oriola).

⁴⁹ A.M.O. Actes Capitulars 32, f. 71v (1474, octubre, 18. Oriola).

per a després anar amb les seues famílies a viure a Coix⁵⁰. Però la negativa del procurador il·licità a posar en llibertat els moros processats junt al fet que la cort de la governació s'inhibira del cas, va fer que les autoritats oriolanes encetaren una important tasca diplomàtica encaminada a resoldre dit afer, ja que consideraven que Fabra no podia ser jutge en dita causa perquè els processats no eren veïns d'Elx⁵¹. Tot i això, cal assenyalar que el consell oriolà no volia de cap de les maneres entrar en un enfrontament directe amb Isabel, a qui van escriure-li exposant-li el cas⁵². Així mateix els oriolans van notificar també la situació existent tant al rei, Joan II, com al lloctinent general i als diferents braços dels estaments del regne⁵³.

Ens trobem per tant davant un clar exemple, per una banda d'abusos comesos per part dels oficials cristians, en el que es refereix als tributs imposats, i per altra d'obstrucció a la mobilitat mudèjar. Però malgrat això, no coneixem quin va ser el final del dit plet. Sí que sabem en canvi, que el pes de prendre una decisió va recaure sobre el lloctinent del regne a petició del mateix Joan II⁵⁴. Tanmateix podem plantejar una possible solució i és que tal vegada aquests mudèjars van tornar a Coix, ja que només uns anys més tard Joan Royz va aconseguir la jurisdicció alfonsina sobre dit lloc, la qual requeria l'establiment d'un mínim de pobladors per a poder obtenir-la⁵⁵.

Cal afegir que Oriola, com a valedora de Joan Royz, va mostrar un posicionament favorable a l'assentament dels mudèjars dins del seu terme segurament per un interès econòmic, ja que Coix, com hem assenyalat abans, formava part de la contribució general de la capital oriolana. D'aquesta manera les autoritats locals sustentaran el seu posicionament no només reclamant un judici imparcial,

---

⁵⁰ A.M.O. Actes Capitulars 32, f. 61r (1474, setembre, 17. Oriola).

⁵¹ A.M.O. Actes Capitulars 32, f. 73r (1474, octubre, 18. Oriola) i f. 64r (1474, setembre, 22. Oriola).

⁵² A.M.O. Actes Capitulars 32, f. 67r-v (1474, octubre, 1. Oriola).

⁵³ A.M.O. Actes Capitulars 32, ff. 71r a 73r (1474, octubre, 18. Oriola).

⁵⁴ A.R.V. R.C. reg. 111, ff. 15v-17v (1474, novembre, 19. Castell d'Empúries), en HINOJOSA MONTALVO, J., *Textos para la historia de Alicante. Historia Medieval*, Alacant, 1990, pp. 385-387, document 197.

⁵⁵ BERNABÉ GIL, D., «Una coexistencia conflictiva: municipios realengos y señoríos de su contribución general en la Valencia foral», en *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 12, Alacant, 1993, p. 35. Estudis bàsics para comprendre la creació i altres aspectes relatius a la jurisdicció alfonsina són els treballs següents: PLA ALBEROLA, P., «La jurisdicció alfonsina como aliciente para la recolonización del territorio», en *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 12, Alacant, 1993, pp. 74-139; ALBEROLA ROMÁ, A., «Los señoríos alfonsinos en el sur del País Valenciano. Aproximación a su estudio», en *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (siglos XII-XIX)*, vol. 3, SARASA SÁNCHEZ, E. i SERRANO MARTÍN, E. (eds.), Saragossa, 1993, p. 259-270; BERNABÉ GIL, D.: «Sobre el origen territorial en los señoríos valencianos...».

sinó que van al·legar també el gran servei que havien fet al regne per haver evitat que dits mudèjars se n'anaren a viure fora del territori, a Castella o Granada, al temps que recordaven que tant Oriola com el lloc de Coix havien quedat despoblades de moros diverses vegades⁵⁶. Una actitud per tant, que contrasta amb el rebuig manifest, per part de les autoritats oriolanes, vers les aljames pròximes. Una postura aquesta moguda per la por existent davant el perill que suposaven unes localitats molt poblades per musulmans i poc controlades militarment, així com pel risc dels atacs almogàvers i els delictes de *plagi* i *collera* comesos pels mudèjars⁵⁷.

CONCLUSIONS

La mobilitat mudèjar així com la disputa pel control i la subjecció d'aquesta població al territori per part de les autoritats cristianes de la governació d'Oriola, segueixen els patrons generals que aquests fenòmens manifesten en altres contrades, tant pel que fa a les motivacions d'uns de mudar de domicili com a les actituds d'altres encaminades a evitar la pèrdua d'habitants dels seus dominis. Tanmateix sí que trobem certs aspectes que d'alguna manera caracteritzen aquest fets a les contrades on hem centrat el nostre estudi. Així trobem per una banda l'èxit de la moreria de Monfort, que atrau vassalls de diferents senyories, front el fracàs de la d'Oriola, i per altra l'aparició de nous senyories alfonsins que van generar una certa migració de població mudèjar.

És per aquests motius que l'anàlisi dels traspassos poblacionals realitzat no ens permet afirmar l'existència d'un corrent migratori majoritari cap a llocs de reialenc o de senyoria, com sí que s'afirma per a altres territoris⁵⁸. Per tant el que podem concloure és que ens trobem davant d'una emigració que no té en compte, almenys de forma primordial, el titular del lloc al qual es dirigeix, sinó que el que realment l'importa és el millorar el seu benestar. Unes condicions que són per tant particulars, independents de si el nou lloc de residència pertany a la monarquia o si es troba sota la jurisdicció d'un senyor, ja que segons siga la situació d'aquell que muda de domicili, aquest optarà per un lloc dependent dels seus interessos propis, ja siguin econòmics, religiosos o qualsevol altre.

⁵⁶ A.M.O. Actes capitulars 32, f. 72r (1474, octubre, 18. Oriola), sobre el despoblament mudèjar: «*Que ja per tres o quatre voltes es despoblada aquesta ciutat e Coix [...]*», A.M.O. Actes capitulars 32, f. 84r (1474. Sense data).

⁵⁷ BARRIO BARRIO, J. A., «La difícil convivència entre cristians y musulmans...» p. 11-14.

⁵⁸ PÉREZ VIÑUALES, P., Op. Cit. p. 77